

Michael Ebstein. *Mysticism and Philosophy in al-Andalus: Ibn Masarra, Ibn al-'Arabi and the Ismā'īlī Tradition*. Leiden: Brill, 2014. 276 sayfa. ISBN: 9789004255364.

Ercan Alkan*

Endülüs'te nazari tasavvufun entelektüel tarihine ilişkin yapılan modern araştırmalar için M. Asín Palacios'un İbn Meserre (ö. 319/931) hakkında 1914'de yayımladığı monografisini ve İbnü'l-Arabî düşüncesine tahsis ettiği çalışmaları esaslı bir başlangıç olarak kabul edebiliriz.¹ Palacios tarafından Endülüs'te İbn Meserre ile başlayan İbnü'l-Arif (ö. 536/1141), İbn Berrecân (ö. 536/1142) ve İbn Kasî (ö. 546/1151) ile devam eden tasavvuf düşüncesinin Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) ile birlikte belirli bir düzeye geldiği öne sürülmüştür. Bu bağlamda isimleri geçen sûfiler etrafında teşekkül eden ve doktrin bakımından tarihsel sürekliliği bulunduğu iddia edilen birbirleriyle irtibatlı dinî ve entelektüel üç ana akımdan söz edilmiştir: Meserre Mektebi, Meriye Mektebi ve Mürsiye Mektebi. Araştırmacılar büyük oranda lehte ya da aleyhte Palacios'un çizdiği bu çerçeve dâhilinde ilgili tartışmaları çeşitli bağlamlarda genişletmişlerdir. Bunların başında ise zikredilen sûfilerin tasavvufi düşüncelerinin felsefi ve dinî kökenleri ve Doğu İslam dünyasında ortaya çıkan tasavvuf hareketleriyle olan ilişki ve etkilenme düzeyleri gelmektedir. Palacios genel itibarıyla İbn Meserre'nin öğretilerinde pseudo-Empodekleşçi bir etkinin varlığından söz eder, imamet ya da velâyet konularında ise bu öğretilerde Şîu-Bâtını bir karakterin gözlendiğini vurgular. Buradan hareketle Mürsiye Mektebi'nin kurucu düşünürü olarak kabul ettiği İbnü'l-Arabî'de de benzer bir içerik ve etkilenmeden bahis açar. İbnü'l-Arabî üzerine yapılan araştırmalarda, düşüncesinin kaynakları hakkında dile getirilen spekülasyonlar –yazım üslubu dolayısıyla– azımsanmayacak bir yekûn tutmaktadır. Bu bağlamda tartışmanın bir parçası haline gelen Ebü'l-Alâ Afifi (ö. 1966)

1 Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi. İletişim: alkanercan@gmail.com.

1 Miguel Asín Palacios, *Abenmasarra y su escuela: Orígenes de la filosofía hispano-musulmana* (Madrid, 1914); Miguel Asín Palacios, *El Islam cristianizado: Estudio del "sufismo" a través de las obras de Abenarabi de Murcia* (Madrid: Editorial Plutarco, 1931); Miguel Asín Palacios, *Vidas de santones andaluces: La "Epístola de la santidad" de Ibn 'Arabi de Murcia* (Madrid: Impr. de E. Maestre, 1933).

ve Henry Corbin (ö. 1978) ile başlayıp –diğerlerine nazaran daha muhafazakar bir tutum içindeki– Michel Chodkiewicz ve Claude Addas’a uzanan pek çok ismin yazdıkları hatırlanabilir. Michael Ebstein’in bu değerlendirmenin konusu olan kitabı, kısaca özetlemeye çalıştığımız akademik tartışmalara eklemenecek nitelikte bir çalışmadır.

Ebstein’in eseri, giriş ve sonuç kısımlarının dışında beş bölümden müteşekkilidir. Girişte Endülüs’ün bilimsel-kültürel birikime yansıyan yönleriyle ve de özgünlüğüyle İslam tarihindeki önemi üzerinde kısaca durulmuştur. Ebstein’e göre, Endülüs’ün hemen her konudaki özgünlüğü tasavvuf alanında da kendisini göstermektedir. Gerek Sünnî gerekse Şii muhitlerde çeşitli düzeyde etkileri görülen Endülüs’ün iki önemli ismi İbn Meserre ve İbnü’l-Arabî’dir. Bu iki ismin etkisi yalnızca Müslüman toplum ve düşünce çevresiyle sınırlı kalmamıştır. On ikinci ve on üçüncü yüzyıl Endülüs’ü Yahudi mistik-ezoterik geleneği Kabala’nın doğuşuna ve en temel metni Zohar’ın ortaya çıkışına da şahitlik etmiştir. Bu bağlamda Ebstein çalışmasının amacına da değinir: Çalışma, Endülüs’te özgün bir mistik vasatın oluşmasında etkileri gözlenen pek çok muhtemel kaynaktan birisi olan İsmailî gelenek ile İbn Meserre ve İbnü’l-Arabî düşüncesi arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır (3). Bu noktada kısaca Giriş bölümünde İsmailîlerin Endülüs’teki tarihine, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*’nin Endülüs’e girişine, Müslüman ve Yahudi yazarlar üzerinde risalelerin etkisine, İbn Meserre ve takipçilerine, İbn Meserre ekolu etrafında cereyan eden tartışmalara, İbn Meserre ile İbnü’l-Arabî arasındaki ilişkinin niteliğine kısaca değinilmiştir. Ayrıca Endülüs’teki mistik-felsefî düşünce üzerinde yapılan çalışmalardaki yöntem ve tutumlar, genel olarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Yazarın temel iddialarından biri, Endülüs’te varlığı gözlenen –kısmen İbn Haldûn (ö. 808/1406) tarafından da vurgulanan– İsmailî düşünce ile Sünnî tasavvuf arasındaki ilişki ve bağlar hakkında ciddi çalışmaların yapılmadığı yönündedir (14-15). Her ne kadar Corbin, Afifi ve Mustafa Kâmil eş-Şeybi’nin (ö. 2006) eserlerinde konuya ilişkin dikkate değer atıflar yapılmış olsa da tematik olarak sözü edilen ilişkiye dair daha derinlikli yaklaşımlar ve çalışmaların mevcudiyetinden bahsetmek mümkün değildir. Endülüs mistik-felsefî düşüncesi üzerindeki İsmailî etki, Yahudilik araştırmalarında belirli bir düzeyde gösterilmeye çalışılmıştır. Özellikle Yahudi düşüncesi ve Kabala üzerine yapılan bazı akademik metinlerde, Endülüs’te bazı Yahudi yazarların İsmailî gelenekten ve kavramsal yapıdan etkiler taşıdığı üzerine odaklanılmıştı. Ancak Ebstein’e göre genelde Endülüs tasavvufu ve özelde ise İbnü’l-Arabî üzerine çalışma yapan araştırmacıların pek çoğu “İbn Meserre ve İbnü’l-Arabî’nin eserlerinde gözlenen ve Endülüs’e mahsus olan mistik türün doğuşunun arkasındaki tarihsel faktörler nedir?” sorusuna cevap aramakla ilgilenmemiştir (16). Bu sorunun ihmalinde birtakım metodolojik güçlüklerin ve problemlerin varlığı söz

konusudur. Ebstein bu ihmalin arkasında yatan ana nedenleri –ilk ikisi diğerlerine nazaran benimsenen yöntemsel bakış açısıyla doğrudan ilintili– beş kategoride toplar: İlki, Corbin’in çalışmalarında kullandığı ahistorik yaklaşımdır. Corbin, İsmailî gelenek ile İbnü'l-Arabî ve İbn Meserre'nin yazılarındaki ilişkiye dair tarihsel soruların öneminin farkında olmasına rağmen, konuyu kasten filolojik veya tarihsel bir çerçevede tartışmaktan kaçınır. Corbin'in metodu fenomenolojik ve anti-tarihseldir. Corbin'e göre, İsmailî gelenek ve İbnü'l-Arabî düşüncesi tarihsel olandan bağımsız bir entelektüel fenomendir ve bu fenomenler, salt entelektüel boyutlarıyla bir aradadır. Dolayısıyla araştırmacının yaklaşımı, “tarih” ya da “kronoloji” gibi dışsal-analitik kategorilerden ziyade doğrudan kendi kavramları dikkate alınmak suretiyle bu fenomenleri değerlendirmek olmalıdır. Böylelikle Corbin, söz konusu fenomenleri akademik araştırmanın nesnelere olmaktan çıkartarak modern bireye mesajlar taşıyan unsurlar haline getirmektedir. Peki söz konusu fenomenlerin kendinde değerleri nedir? Corbin'e göre farklı zaman ve mekânlarda yaşamış Hristiyan gnostikler ile Protestan mistiklerin veya İsmailî geleneğe mensup düşünürler ile Sünnî teozofların, her birisi aynı ezoterik aileye mensup ve ezoterik hakikati korumaktan sorumlu aynı ahistorik grubun birer üyesidir.

Ebstein'in zikrettiği ikinci yaklaşım ise tradisyonalizmdir. Tradisyonalistler ile Corbin'in yaklaşımları kısmen birbirini andırmakta olup akademik çalışmalar açısından benzer sorunlarla maluldür. Tradisyonalistlere göre, aynı primordial kaynaktan alınan yalnızca tek bir evrensel ezoterik hakikat vardır, bu da bütün dinler tarafından paylaşılmaktadır. Dolayısıyla tradisyonalist araştırmacılar da tarihsel-dilsel araştırma yöntemini benimsemezler.

Ebstein'in tartıştığı diğer üç kategori ise sırasıyla şöyledir: Şii dünya ile Sünnî dünya arasındaki muhalefet ve çatışma; Şii tarihinin politik yönleri; Yahudi mistisizmi ile İslam mistisizmi çalışan araştırmacılar arasındaki iletişimsizlik. Giriş bölümü, İslâm mistik geleneklerini tanımlamada yazar tarafından tercih edilen (i. Sûfizm, ii. Şii İsmailî mistizm, iii. Felsefi mistizm veya mistik felsefe, iv. İsmailî Yeni Eflâtunculuk, 5. Sünnî Endülüs mistizmi) farklı kullanımların gerekçelendirilmesi ve araştırmada kullanılan ana kaynakların değerlendirilmesi son bulur.

Ebstein, İsmailî gelenek ile İbn Meserre ve İbnü'l-Arabî arasındaki ilişkiyi sağlıklı bir şekilde yansıtaçağını düşündüğü konuların her birisine bir bölüm tahsis etmiştir. “Allah'ın Kelimesi ve İlahî İrade” başlığını taşıyan birinci bölümde, ilişkinin yönlerinin izlenebileceği “kelime”, “kün”, “emr” ve “irade” kavramları üzerinde durmuştur. Kavramların İsmailî gelenek ve İbn Meserre ile İbnü'l-Arabî düşüncesindeki karşılıklarını tartışmazdan evvel diğer bütün bölümlerde yapacağı üzere Ebstein, Helenistik miras ve Kur'ani arka planları, Arap dilinde üretilen Yeni Ef-

lâtuncu gelenekteki konumları başta olmak üzere öncelikle kavramların dinî geleneklerdeki karşılıkları ve felsefi düşüncedeki yerlerini göstermiştir. Burada Ebstein tartışma konusu yaptığı metinlerin geleneklerinde geçen kavramların daha çok kozmolojik-kozmogonik yönleri üzerinde durmaya özen göstermiş, bununla beraber, insan ve toplum açısından diğer dinî çağrışımlarını da tartışmanın bir parçası olması dolayısıyla ihmal etmemiştir. Benzer yöntemi çalışmasının diğer bütün başlıklarında da uygulamaya çalışmıştır. İkinci bölümde, yaratmanın yapı taşları olarak telakki edilen harfler ve harfler ilmi konusu detaylandırılmıştır. İbn Meserre'nin *Havassu'l-hurûf*'unun sûfî literatür açısından değeri ve İbnü'l-Arabî üzerindeki İbn Meserre etkisi de yer yer tartışılmıştır. Ebstein'in bu konuda ispatlamaya çalıştığı temel iddialardan biri, İbn Meserre ve İbnü'l-Arabî tarafından dile getirilen ilm-i hurûf ile Doğu İslam bölgelerindeki ilm-i hurûf tasavvuru arasında büyük farklılıklar olduğu yönündedir (120). Çalışmanın üçüncü bölümünde velâyet kavramı etrafında açığa çıkacak tartışmalara odaklanılmıştır. Velâyet nübüvvet arasındaki ilişkinin mahiyeti ile Hz. Peygamber'in varisleri ya da takipçilerinin kimliği literatürdeki başlıca iki önemli konudur. Ebstein velâyetteki hiyerarşik yapıyı (*ricâlü'l-gayb* meselesi) abdal hadisi çerçevesinde değerlendirmeye çalışmış ve velâyet nosyonunun İsmailî gelenek ile İbnü'l-Arabî metinlerindeki karşılıkları üzerinde durmuştur. Ebstein'in iddiasına göre, İbnü'l-Arabî –Hakim et-Tirmizî'den (ö. 320/932) etkiler taşısa da– velâyet anlatısında tasavvufi gelenekten ziyade İsmailî düşünceye daha yakındır; İsmailî “nâtık” kavramı ile “kutub” telakkisi arasındaki yakın ilişki bunun bir örneği olarak zikredilebilir. Velâyet meselesiyle ilişkilendirilebilecek bir diğer konu da “insân-ı kâmil” anlayışıdır. Dördüncü bölümde Ebstein kuşatıcı varlık (*câmi*), halife, küçük âlem, Tanrı'nın sureti üzerine yaratılmış olma vasıflarını haiz insan tasavvuru üzerinde durmuştur. Kitabın son bölümünde, yazarının “paralel evrenler (*parallel worlds*)” olarak isimlendirdiği mikro kozmos ve makro kozmos motifi üzerinden İsmailî literatürün İbn Meserre ve İbnü'l-Arabî üzerindeki etkileri detaylandırılmaya çalışılmıştır.

Ebstein'in birincil metinlere ve merkezî kavramlara dayanarak yapmış olduğu bu kaynak ve köken araştırması, karşılaştırmalı çalışmalarda gözlenmesi mümkün olan kaba indirgemecilikten uzak bir niteliğe sahiptir. Şöyle ki, yazar irtibat ve ilişki noktalarını tespit ederken titiz davranmış ve çalışmanın konusu olan gelenekleri değerlendirme sürecinde birinin diğerini asimile ettiği yönünde bir yargıya varmaktan özellikle kaçınmıştır. Kısacası yazar İbn Meserre ve İbnü'l-Arabî'nin düşüncelerinde tespit ettiği kavramsal ilişki ve benzerlikler dolayısıyla her iki düşünürü Sünnî gelenekten uzaklaştırarak Şii-İsmailî geleneğe mensup birer düşünür olarak vaz etme yanlısı değildir. Ebstein'e göre, İbn Meserre ile İbnü'l-Arabî İsmailî kökenli mistik-felsefî düşünceleri kendi sistemlerine başarılı bir şekilde uyarlaya-

rak kendi Sünnî dünyalarının bir parçası haline getirmişler, böylelikle de İsmailî gelenek sayesinde İbn Meserre ve İbnü'l-Arabî'nin eserlerine yansıyan müstakil özel bir tasavvuf tarzı ortaya çıkmıştır. Ebstein'in öne sürdüğü üzere bu tarz, İbnü'l-Arabî öncesi merkezî ve Doğu İslam dünyasında gelişen hâkim temel tasavvuf metinlerinde işlenmiş içerikten kısmen farklı bir yapıya sahiptir. Genel olarak ifade edilecek olunursa Doğu İslam dünyasında üretilen tasavvuf metinlerinin büyük çoğunluğu kişinin manevi yönüne ve ahlaki davranışlarına odaklanmıştı; tasavvufun temel gayesi bireyin ahlaki davranışlarını yetkinleştirerek kendi nefsiyle mücadele etmesiydi. İbn Meserre ile İbnü'l-Arabî'nin Mağrip'te neşvünema bulan tasavvufi söyleminde ise buna ilave bir durumla, yani Yeni Eflâtuncu mistik felsefe, kozmogonik-kozmozolojik spekülasyonlar, ilm-i hurûf ve astroloji gibi okült bilimlerin harmanlanması ile ortaya konan yeni bir teosofik söylemle karşılaşmaktadır. Sonuç olarak, herhangi bir düşüncenin kaynak ve kökenlerini tespitte dönük araştırmalarda ulaşılan nihai yargılarda sorgulanabilecek tarafların varlığı her zaman için bulunsa da, izlediği yöntem, tartıştığı bağlam ve vardığı yargılar itibariyle Ebstein'in kitabının emek mahsulü bir mesainin ürünü olduğu rahatlıkla söylenebilir.